

حیدر بابا نین دراماتیک یۇن لری يازان: ھمت شھبازی

تخمینن اون ایل بوندان قاباق، «نقد شعر معاصر آذربایجان» کیتابیمین یایملاناماسیندان بیر آی سونرا، بیر خانیم زنگ آچیب تهراندا تئاتر اؤیرنجیسی اولدوغونو دئیندن سونرا، اؤیرنجی لیک تئزی اوستاد شهربارین حیدر بابا یا سلام اثری نین «دراماتیک» یۇن لری حاققیندا اولدوغونو سؤیله دی. دئدینه گۆره (دوغرو دا دئییردی) اثر حاققیندا دوشوندویو قونو یئنی بیر قونو ایدی. و ھم ده او زامانا قدر و ھم اوندان سونرا ایندییه دک ظنیمجه بو حاقدا ھئج دوشونولمه ییب دیر. هر حالدا منیم کیتابیمدا دا بو حاقدا بیر جومله ده تاپا بیلمه دینی سؤیله یه رک مندن یاردیم ایستهدی. طبیعی کی من ده موضوع حاقدا بیر قایناغین اولدوغونو دئییه بیلمه دیکدن سونرا موضوع حاقدا و حیدر بابادا قونو ایله باغلی دانیشدیق. او خانیمدان و اونون ایشینین ھارایا یئتیشمه سیندن ایندییه دک خبریم یوخدور. آنجاق ایشینده محکم دایاندیغی بللی ایدی. حتتا بوندان اؤترو - دئدینه گۆره - خشگیناب کندینه ده گئتمیشدی. اؤزو فارسجا دانیشیردی. آتاسی تورک اولدوغونو و تورکجه نی آزا جیق بیلدینی دئییردی. طبیعی کی ماراقلی بیر ایش ایدی. قونونون یئنی اولدوغو منی ده دوشوندوردو. بو یازنین ایلھام قایناغی بوردان یاراندی. دراماتیک ادبیاتین یارانما تاریخی، تحکیه ادبیاتیندان چوخ چوخ اوزاقلارا گئدیر. بو ژانرین ھله ایلک جیددی قورامچیلاری (نظریه پرداز) یونان ادبیاتیندا ارسطویا قایدیر. اونون درامادان دانیشماسی اونو گؤستریرکی اونون زامانیندا، درامانین وارلیغی بیر فنومن (پدیده) کیمی تثبیتلشمیش و ژانرین ایستهنیلن قدر یازیچی و فاناتلاری وار ایمیش. بو ژانر، اثردن اثره، یازاردان یازارا فرقلی یۇن لرده استفادہ اولونسادا، اساس اؤزلیکلرله ھمیشه دیققت مرکزینده اولوبدور. یعنی صحنه دوزهلشیدن و اونون توصیفیندن توتموش کاراکتئرلرین گئیم و ظاہیری گؤرونوشلرینه قدر استفادہ اولونان ایلکلر (پیرینسپلر) ھمیشه گؤزدن قاچیریلماز بیر فاکتورلار اولموشدور. ماراقلی دیرکی بو ژانرین گلیشمه سی ده شعرله باغلی دیر. مدرن دؤنم ادبیاتیندا، پوئما ژانری یاراندیقدا سونرا، درام ژانریندا اولان شعرسل لیک، اؤز یئرینی تحکیه چیلکله دئییددی. بونا گۆره دئمک اولارکی تحکیه ادبیاتی درام ژانرینین مدرنلشمیش بیر ژانری کیمی باغیمسز (مستقل) بیر ژانرا چئوریلرک حکایه، رومان، پیئس و باشقا نثر ژانرلارینا بؤلوندو. پوئما ایسه، سوژنتلیک خطینی ایتیره رک داھا چوخ تیپیک و شعرسل ایمگلرہ (ایماژ) اوز گؤستردی.

«حیدر بابا یا سلام» اثری بو سوژنتلیک خطینی ایتیرن تیپیک درامانین تمثیلچیسى اولور. چونکو تحکیه چیلک اوندا یوخدور. یاتیمینا (افقی) بیر جیزیقدا درامانین: صحنه آرایشینی، طبیعت دئکوراسیونونو، و شاقولی بیر جیزیقدا ایسه، تیپیک کاراکتئر و صورتلری و اونلارین چئوره سینده یارانان گلنکسل (سنتی) بیر توپلوم، عایله وی و گلنکسل ایلیشکی و ذب لری و بونلاری ایفاده ائدن دیل و دئییم قورولوشونون بروزه چیخماسی نین شاهیدی اولوروق.

خاطیرلاماسینا ھئج بیر گرک اولمایاراق دئمه لیک کی اوستاد شهربار، اثری یازدیقدا دراماتیک بیر اثر یاراتماق دوشونجه سینده اولماییدیر. آنجاق مطالعه و تجروبه نتیجه سینده شاعیرین آلت بیلینجینده (ناخود آگاه) یئرلشن بو ژانرین اؤزلیکلرینی نچہ ساحه ده سیرالایب آراشدیرماق اولار:

1) صحنه لشمه دئکوراسیاسی

2) تیپیک کاراکتئر و صورتلر

هر بیر دراماتیک اثری حاضرلاماق اوچون، اؤنجه دن اونون دئکورو حاقدا بیر اؤن کانتئکست (پیش زمینه، پیش متن) یارادیلیر. بو دئکورا اؤزونو متنه یاپیشدیریر و متنله اویغونلوغو قورونور. بعضن اؤن کانتئکست ایشیق و قارانلیق بیر تابلودا یارانیر. بعضن تام آچیق - آیدین، طبیعت تصویرلری یا دا اشبالارین دوزومو ایله پلانلاشیر. حیدر بابا یا سلام اثرینه باخدیقدا بعضن هر بیر بندینده ھم دئکوراسییا ھم ده متنین یئتکین لیینی گؤروروک. یعنی ھم اؤن کانتئکست وار ھم متن. بو مسئله حیدر بابادا ایکی یۇنده اؤزونو گؤستریر: بیرینجی اؤن کانتئکست عمومیته یاتیمینا (ھمنشین، افقی) اوخدا (محور) و پارالل (موازی) بیر جیزیقدا؛ ایکینجیسی ایسه، شاقولی (عمودی، جانشینی) اوخدا. بیرینجی عمومیته هر نه یی اولدوغو کیمی گؤستریر. ایکینجیسی، بیرینجییه دایاناراق سون آنلا ییشی قاپساییر. ائله اثرین بیرینجی بندینه باخسانیز بونو گۆره رسینیز:

حیدر بابا ایلدیریم لار شاخاندا

ستل لر، سولار شاققیداییب آخاندا

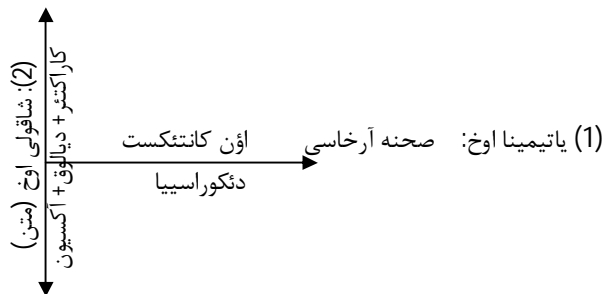
قیزلار اونا صف باغلا ییب باخاندا

سلام اولسون شوکتیزه، ائلیزه

منیم ده بیر آدیم گل سین دیلیزه (حیدر بابا یه سلام، بند 1)

بندىن ايلك اوچ مصراعىنى، صحنە دىئوراسى كىمى تصور ائتسەنيز سون ايكي مصراع كاراكتىرلىق صحنە يە داخىل اولوب و تاماشاچى ايله ايلگى قورماسى كىمى يوزولور. ايلك اوچ مصراع سانكى صحنە يئرلشدىرىلمىش بىر تابلودور. بو تابلودا، ايلدىرىملارلىق شاخماسى، سئل-سولارلىق آخماسى و تابلونون بىر بۇلوموندا دە قىزلارلىق اونا صف باغلايىب باخماسىنى گۇرورسونوز. پردەنى آچدىقدا، تاماشاچى صحنە يوخارىداكى تابلو گۇرور و پردە آرخاسىندان كاراكتىرلىق صحنە و متنە داخىل اولماسىنى گۇزلەيىر. سون ايكي مصراعدا، كاراكتىر صحنە يە داخىل اولور و اۇز اويونونو اوينايىر. كاراكتىر آكسىونا (عمل) داخىل اولور. دىالوقا كىچىر.

حيدربابانين ايكىنجى بندىندە دە عىنى صحنەنىن شاهىدى اولوروق: صحنە يە تابلو گۇرونور. تابلودا ككلىكلرلىق اوچوشو، دووشانلارلىق كول دىيىندن قاچماسى و داغىن اتهيىندە باغچالارلىق چىچكلنمەسى گۇرونور. بو صحنەنىن دىئوراسىياسى، اۇن كانتىكست دىر. اونا متنە ياپىشىدىرماق اوچون سون ايكي مصراع اۇز رولونو اوينايىر. يوخارىدا آچىقلادىغىمىز قونونو آشاغىداكى تابلو ايله گۇسترمك اولار:

اثرىن بىر چوخ بندىندە بو قونونو گۇرمك اولار و هر يارانيلان صحنە ايسە ايكييه بۇلونور. صحنە آرايىشىنى وصف ائدن دە بدىعى لىيى داها چوخ اۇن كانتىكست دە و نئچە يۇندە گۇروروك:

الف) دوغالچى (ناتورال) و چئوره (محيط) وصفى كىمى

ب) خىردا و جزئى شئىلره اۇنم وئرمكله اونا توصيف ائدەرك يىتكىنلشدىرىب چئوره و اثرده اولان كاراكتىرلىق ياشايىشىندا ائتكىلى اولدوغونو وورغولاماقلا

الف):

متنە كىچمەمىشدىن اۇنچە، تاماشاچىنى بىر سىرا ايشلره حاضىرلايىر. اونلاردا حاضىرلىق يارادىر. بونلار عمومىتلە يا طبعىتىن چىلىياق و كانكرئت تصويرى و روايتى ايله اولور يا دا دوغلاستو (ماوراي طبعىت) فاكترلارلا سۇيكنمەدن انسانلا طبعىت و ايشانين گىرچك و رئال ايليشكىسىنىن وصفى ايله. بئله بىر تصويرلردە، بىزىم شىرىمىز گۇىلردن يئره ائنىر، كوتلە آراسىنا سوزولوب سىزىر. بونلارلىق نظرە آلدىقدا حيدربابانين بىرچوخ بۇلومونو دىئوراسىيا/اۇن كانتىكست كىمى گۇرمك اولار: بىر گلەنكسل توپلومون تمثىلچىسى اولاراق خشگىناب كندىنىن پرسپىكتىوى او جوملەدن: كندە گونون باتىب-دوغولماسى، دۇرد فصىل پرسپىكتىوى، طبعىتدەكى باغ-باغات و حيوانلارلىق تصويرى، نغمەلرلىق ترنمى، عايله ايليشكىلرلىق، توى-ياس تۇرنلرلىق و بوتون گلەنك و دىبلىرلىق توصيفى حيدربابادا نئچە يۇنلو بىر دىئوراسىيانين اولماسىندان خبر وئرىر. بوتون بونلار، كاراكتىرلىق حركتلرلىق، گۇردويو ايشلرلىق و داورانىشلارلىق ايله بوغولدوقدا نئچە پردەلى بىر پىئس و يا حتتا اوزون بىر فىلمە باخدىغىمىزىن شاهىدى اولوروق. ماراقلى دىر شىرهار اۇزو دە حيدربابادا سىنما پردەسىنە اشاره ائدىر. (بند 10) (بلكە حيدربابادان بىر سنئارى يازماق اولار) حتتا بعضن حيدربابانين بعضى بندلرلىق دىئوراسىيانى، كندىن و گلەنكسل توپلومون خوش آنلارلىق ايله قوردوقدان سونرا كمدىا يارادىر و بو آندان درحال سونرا متنە كىچىر و متنە بىر فاجعه و تراژئدىنىن باش توتدوغونو گۇروروك:

حيدربابا قرهچمن جاداسى

چووشلارلىق گلر سسى، صداسى

كربلايه گندلرلىق قاداسى

دوشسون بو آج يولسوزلارلىق گۇزونە

تمدنون اويدوق يالان سۇزونە (حيدربابايە سلام، بند 11)

بو مرحله دە بىز دىئوراسىيانين جانسىز طبعىت و دورغون ايشالار اولدوغونو گۇروروك.

ب):

حیدرآبادا بعضن بئله سانلییرکی بعضی توصیفار چوخ جزئی مسئلهلره توخوندوغو اوچون یئرسیزدیر. بو جزئی توصیفار، شهر ساکینلری اوچون بلکه ده کانکرت اولمایان بیر توصیفدیر. آنجاق همین بو جزئی توصیفار، کند توپومو داورانیشلاریندا بیر توپومسال-پسیکال یؤن کیمی قبول اولونور:

نوروزعلی خرمندہ ول سورہدی
گاہدان ائنیب، کولشترین کورہدی
داغان دا بیر چوبان ایتی ہورہدی
اوندا گوردون اولاغ آباق ساخلادی

داغا باخیب، قولقلارین ساخلادی (حیدرآبادیہ سلام، بند 33)

سون اوچ مصراعلارداکی تصویرلر چوخ جزئی عینی حالدا کند داورانیشیندا تجروبه اولونان بیر پسیکال یؤن عکس ائدیر. اولاغ یئریدی زامان بیر سس ائشیدن سونرا -حتتا بو سس مومکوندور اونو حرکتہ یؤنلنن صاحیبی نین سسی اولسون- آباق ساخلاپ، دوروخارق قولقلاری ایله اونا تپکی گؤستیر. بوردا دا چوبان ایتی ہورمکلہ بو ایشی گؤرور. حیدرآبادا بو کیمی بیزلرہ اؤنمسیز اولان جزئی توصیفار اوخوجو گؤزوندہ کیملیک قازانیر، اؤنملی اولور، دیققتینی اونا طرف یؤنلدیر. بو مرحلہدہ بیز دنگوراسیانیین جانلی و دایم حرکتدہ اولدوغونو دویوروق.

دوغوردور حیدرآبادا دنگوراتیو یؤنلر داغینیق دیر. اونا ییغجاملیق یوخدور. دنگوراسییا بیر-بیری نین آردی ایله اولمور. هر بندیندہ، اؤنجهکی بنددن باشقا و باغیمسیز بیر دنگوراسیانیین شاہیدی اولوروق. آنجاق اثرین بوتونلویوندہ، بیز اؤز تصوروموزدہ بیر کند توپومونون عمومی فضایینی عکس اولونماسینی گؤروروک.

2) تیپیک کاراکتر و صورتلر

حکایہ چیلیکدہ بیر نچہ یاخین آنلاملی قاوراملار بیر-بیریندن سئچیلیرلر: کاراکتر، اوبراز، قهرمان، فیقور. بونلار باخدیقا ایلک باخیشدا هامیسی نین عینی آنلامدا اولدوغو دویولور. درینہ گئتدیکدہ و پروفسیونال یاناشدیقا بونون عکس حالیینی گؤروروک. یعنی بونلار بیر-بیرلرہ اینجہلیکلہ آیریلیب سئچیلیرلر. بونلاردان «کاراکتر» آنلایشی نین اوزریندہ دایناماق ایستہ ییرم. آیدین دیرکی حیدرآبادا «کاراکتر» قاورامی حکایہ چیلیکدہ اولدوغو کیمی دوزنلی، قورولوشسال (ساختاری) و پروفسیونال دئییل. آنجاق بیر سناریست بو جاعیندان یاناشارق حیدرآبادین بندلرینی بیر-بیرینہ جالاشدیرارق کوللکتیو صورتلرین (چہرہ) ایچیندہ تیپیک کاراکترلر یاراتماغا امکان قوہوسا واردیر. حکایہ چیلیکدہ، کاراکتر توپلومدان قیراق بیر قاورام دئییل. «کاراکتر بیر فرد اولاراق اؤزونو تمثیل ائتمکلہ بیریکلہ یاشامین ایچیندہ، انسانلارین آراسیندا یاشایان بیر فرددیر... باشقا سؤزلہ دئسک، کاراکترین باخیش آچیسیندان (زویہ دید) آغیلانان (دریافت) گؤرون و گؤرونمہ یین یاشانتی عنصرلری اؤزل و اؤزل (ذہنی، سوبیئکتیو) بیر آغیرلیق داشییر. سیرادان ایچسلیہ صاحب انسانلار دار بیر پرسپکتیو سونان حیات، کاراکتر طرفیندن چوخ داہا گنیش و درین آناملار یوکلہ نیر. (ہاکان سزینک، 2013، 190-191)

کاراکترلرین حرکتی یاشامین اؤزل بیر بو جاعینی یانسیداندا، فردی بیر اؤزلیہ چئوریلیر. فردی اؤزلیہ چئوریلن کاراکتر: بیر تیپ، بیر فیقور کیملیی قازانیر. اؤرنک اوچون گنجعلی صباحی «قارتال» حکایہ سیندہ، قارتال لقبینی آلان کاراکتر یاشامین اوغرولار قاتینی اؤزوندہ منیمسدیی اوچون بیر اوغرو تیپینی یارادیر.

حیدرآبادا بو کیمی کاراکتریستیک تیپلر داہا چوخدور. ہانسیسا بنددہ بیر آد گلیبسہ، آردیندا اونون اؤزوندہ مخصوص اؤزلیہ دہ دئییلیر. بو کاراکترلر عینی حالداکی گئچک کاراکترلردیر هر بیرسی نین اؤزوندہ مخصوص داورانیش، دولایشیق، دانیشیق و حرکتلری واردیرکی اونلاری باشقالارلا آیرد ائدەرک سئچیر.

آلماز علی قیزی حیدرآبادا حاقدا یازارکن بیر بؤلوموندہ یاخشی بیر مقاما توخونور. او یازیر: «آلتی-یئددی یوز کیلومترلیک مکان و اوتوز-قیرخ ایللیک زامان مسافہ سیندن دانیشان ایکی مصاحبیین صحبتیندہ شاعرین خاطرہ لری، کندلری نین و ماحاللاری نین تاریخی باخیمدان منظرہ سی جانلاندیریلیر. بو خاطرہ لر یوز، یوز اللی نفرین حیاتیندان سؤبلہ نن ائپیزودلار ائله حادثہ لردیرکی، ہئج بیر رسمی تاریخ کیتابلاریندا اؤز عکسینی تاپمامیشدیر. نہ آذربایجان، نہ ایران، نہ دہ دونیا تاریخینہ دوشمہ میشدیر. لاکین بویوک صنعتکارلیقا قلمہ آیینمیش بیر کندین، بیر ماحالین حیاتی او قدر عمومی لشدیریلیمیش، تیپیک پوئتیک بویالارلا ایشلنمیشدیرکی (تاکیدلر بیزدن دیر)، جنوبی آذربایجانین، تخمین قیرخ ایللیک اجتماعی-سیاسی، اقتصادی و ائنتیک (قومی) تاریخینی اؤزوندہ جمع لہ میشدیر.» (علی قیزی، 2005)

اؤردہ آلیم گئچک کاراکترلر واردیرکی اؤزلری اؤزلیہ یوندہ اخلاقی، اجتماعی، مذہبی تیپلرین تمثیلچی لری دیر. اؤردہ اولان بو کیمی تیپلرین فردی و اؤزل خویلارینی، یاشانتی لارینی بیر خیرداجا اشارہ ایله دہ الہ ائتمک اولار. بو اشارہ لرلہ، کاراکترین کیملیینی فردی

اۆزلىكلىرىنى منىمسەمك اولور. اۆرنك اوچون شاعیر اۆز آتاسیندان سۆز آچاندا ائله ایلك مصراعیندان باشا دوشمک اولورکی اونون آتاسی آلی آچیق و خئیرخواه آدام ایمیش:

منیم آتام سفرهلی بیر کیشی ایدی
ائل الیندن توتماق اونون ایشی ایدی
گۆزلرین آخره قالمیشی ایدی
اوندان سورا دۆنرگه لر دۆندولر
محبتین چراغلاری سۆندولر (حیدربایه سلام، بند 57)
و یا:

حیدربایا ننه قیزین گۆزلی
رخشندهنین شیرین-شیرین سۆزلی
تورکی دئدیم، اوخوسونلار اۆزلی
بیلسینلرکی، آدام گندر، آد قالار
یاخشی-پیسدن آغیزدا بیر داد قالار (حیدربایه سلام، بند 38)

بو بندده ننه قیزین گۆزلینین (طبیعی کی آخچی و گۆزلییی نظرده توتولور) و رخشندهنین نه قدر شیرین سۆزلر دانیشان اولدوغو آیینیر. بوندان علاوه اونلارین تورک دیلیندن سونرا، باشقا بیر دیلی بیلمه دییی ده آرخا پلاندان و اۆرتوکلو بیر کینایه ایله بیزه چاتدیریلیر. یا خود آشاغیداکى بندده کاراکترلر و اونلارین فردی اۆزلیکلری چوخ اینجه لیکله دئییلیر. او قدر اینجه دیرکی بیز اۆزوموزو تئاتر تاماشاچیسى یئرینه قويدوقدا او مصراعلاری ائشیتدیکده اۆزوموز حیدربانین بیر کاراکترینه چئوریلرک دیشیمیزی قیسیریق، میسماغین آداسینی چیخاریریق:

میرصالحین دلی سوولوق ائتمه سی
میرعزیزین شیرین شاخسئی گئتمه سی
میرممدین قورولماسی، بیتمه سی
ایندی دئسک، احوالاتدی، ناغیلدی
کنچدی گئتدی ایتدی باتدی داغیلدی (حیدربایه سلام، بند 58)

بو حاللاری ظنیمجه حیدربانین یوزه یئتمیش بندلرینده گۆرمک اولار. بو کاراکترلرین تمثالیندا و بعضی اونلارین آچیق-آیدین گۆرونترولرینده و بعضی آرخا پلاندان گیزلنن اۆرتوکلو دونیاگۆروش لرینده، شاعیرین پسیکولوژیک یۇنلری، کدر و سئوینجی، نوستالژیسی، اوشاقلیق اویونلاری، آجیلی-شیرینلی کنچمیشی اۆز عکسینی تاپیر. بئله اولان حالدا بو تیپ کاراکترلر هر بیرسی شاعیرین اۆز وارلیغیندا بیر اعتراف صحنه سینه چئوریلیر.

شهریارین دانیشیق دیلیندن استفاده ائتمه سی ده کاراکتریستیک دیر. دانیشیق دیلینده اولان دیالوقلاری هر بیر کاراکترین داورانیشینا اویغون اولاراق ایشله دیر. (اۆزل اولاراق: 13، 15 بندلره باخین) دئمک اولارکی شاعیر، کلمه لری اۆز سئچمه ییر. کاراکترلرین داورانیشینا اویغون اولاراق مونتاژ ائدیر. بو کلمه و تئرمین لر کوتله آراسیندا بول-بول ایشله ن قاوراملار و تئرمین لر دیر. اونلاری ساده جه داورانیشلارلا اویغونلاشدیرماق لازیم دیر:

حیدربایا شیطان بیزی آزدیریب
محبتی اورکلردن قازدیریب
قره گونون سرنوشتین یازدیریب
سالیب خلقی بیر-بیری نین جانینا
باریشیغی بلشدیریب قانینا (حیدربایه سلام، بند 12)

بونو دا آتیرمالییام بعضی اونون کلمه و دئییم سئچیمی نین موزیکال و هارمونیک اولدوغونو داها چوخ «اوپئرا» ژانریندا گۆروروک.

قایناقلار:

1. کلیات اشعار ترکی شهریار (به انضمام حیدربایه سلام)، 32 جی چاپ، موسسه انتشارات نگاه، تهران 1392
2. Almaz əliqızı, Cənubi azərbaycan poeziyasında şəhriyar ənənələri humanitar elmlər seryası, NÖ 3, 2005
3. Hakan Sazyek, Roman terimleri sözlüğü, hece yayınları, birinci basım ocak 2013